

Червінчук А. О.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

**ЖУРНАЛІСТСЬКІ СТРАТЕГІЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ
ВОЄННОГО ДОСВІДУ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ**

У статті досліджено специфіку репрезентації воєнних дій та воєнного досвіду учасників бойових дій із позиції спостерігачів за подіями – журналістів. Визначено, що робота журналістів залежить від редакційної політики мас-медіа, і тому авторські стратегії репрезентації воєнного досвіду учасників бойових дій на сході України спрямовані на реалізацію таких комунікаційних намірів: вразити (журналісти вдаються до демонстрації емоцій та вражень героїв збірок, які брали участь у подіях і тому діляться з журналістами рефлексіями на тему війни і передають власні переживання зі своєї позиції – учасників) та проінформувати аудиторію про перебіг подій, пояснити, продемонструвати контекст (характерною є сконцентрованість на фактах та свідченнях учасників подій). Підкреслено, що залежно від стратегії журналісти займають позицію відстороненого спостереження за подіями чи намагаються долати цей бар'єр (журналістика співучасті).

У процесі дослідження визначено, що українські журналісти дотримуються принципів журналістики війни (демонструють дві протилежні сторони воєнного конфлікту та формують образи українського військовослужбовця, ворога та війни загалом), а не миру. Також визначено, що журналісти співпереживають героям своїх збірок, відкрито захоплюються сміливістю та витривалістю українських військових, тобто дотримуються позиції журналістики співучасті та водночас сприймають воєнні дії на сході як персональний травматичний досвід, діляться своїми переживаннями, сконцентровують на них увагу у процесі репрезентації воєнної історії.

У статті підкреслено, що журналісти як професійні комуніканти намагаються репрезентувати події таким чином, аби сформувати доступну та зрозумілу для аудиторії інформаційну картину про перебіг воєнних дій на сході України.

Ключові слова: репрезентація війни, воєнна дійсність, авторська стратегія, журналістика війни, журналістика миру, журналістика співучасті.

Постановка проблеми. Воєнні дії на сході України стали об'єктом рецепції та осмислення журналістами (авторами-спостерігачами за подіями, некомбатантами) та безпосередніми учасниками подій (авторами-учасниками, комбатантами) [4, с. 224]. Завдання журналіста (некомбатанта), автора-спостерігача за подіями – зафіксувати та передати перебіг бойових дій своїй аудиторії. Журналісти «обмежені» в роботі професійними стандартами, а тому не мають оцінювати події самовільно. Через це журналісти вибудовують воєнну історію за допомогою оцінок та вражень, отриманих від безпосередніх учасників бойових дій. Також журналісти вдаються до зображення війни в контексті зрозумілих аудиторії категорій, – через протиставлення одвічних опозицій «добро»/«зло», «герой»/«зрадник», «ворог»/«друг», «свій»/«чужий» [4, с. 224–226]. Воєнна історія з позиції журналістів ґрунтується на свідченнях ветеранів бойових дій, і хоча журналісти позбавлені змоги демонструвати власну позицію, формують образи військовослужбов-

ців, війни та ворога. *Науковий інтерес* становить специфіка репрезентації воєнних дій та воєнного досвіду учасників із позиції авторів-спостерігачів за подіями – журналістів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основною рекомендацією щодо висвітлення журналістами перебігу воєнних дій є дотримання журналістських стандартів. Журналіст має усвідомлювати, що його професійний обов'язок – це зафіксувати подію та проінформувати аудиторію, при цьому не розкриваючи інформацію, що може становити загрозу для національної безпеки. Журналістові варто враховувати специфіку побудови комунікації з людьми, які травмовані воєнними діями, – військовими та мирним населенням.

У посібнику «Журналістика в умовах конфлікту» зазначено, що журналісти мають опиратися на такі принципи у своїй роботі: кожна історія індивідуальна, тому не потрібно узагальнювати та використовувати кліше; не спотворювати факти заради сенсаційності; проблеми розкривати через історії конкретних людей; не оцінювати факти

з точки зору власних уподобань; не використовувати мову ненависті; не поширювати міфів; допомагати суспільству зрозуміти природу конфлікту [2, с. 51–56]. Також автори наголосили, що при висвітленні конфлікту журналістам потрібно зосередитися на історіях людей, говорити про життя, а не наголошувати на стражданнях і смерті, не показувати обличчя учасників бойових дій, не називати номерів частин та дислокації [2, с. 62].

Й. Галтунг зазначив, що сучасним підходом до репрезентації воєнних дій є дотримання принципів журналістики війни, що характеризується: зосередженістю на конфліктній арені, видимому впливі насильства (вбитих/пораних); викриттям неправди «іншої» сторони та приховуванням неправди з власного боку; зосередженням уваги на власних стражданнях; орієнтацією на перемогу («мир=перемога+припинення вогню») [12, с. 1]. На його думку, сучасним журналістам у процесі висвітлення бойових дій потрібно дотримуватись принципів журналістики миру: орієнтування на дослідження конфлікту, сторін, цілей; з'ясування причин та результатів, надання слова усім сторонам; емпатія, розуміння, бачення війни як проблеми, зосередження уваги на ідеях гуманізму та співпраці всіх сторін; орієнтація на істину та викриття неправди з обох сторін; зосередження уваги на людях, демонстрація їхніх страждань (наслідків війни); сконцентрованість на способах вирішення конфлікту, мирних ініціативах («мир=ненасилля+пошук рішень») [12, с. 1].

К. Соколова у своєму дослідженні розглянула феномен журналістики співучасті, для якої є характерними створення загального емоційного забарвлення медіапродукту, співпереживання журналістом емоцій героя соціальної історії, взаємодія журналіста, героя соціальної історії та аудиторії [7, с. 33]. У фокусі засобів масової інформації мають бути інтереси громадськості – забезпечити розуміння того, як розгортається воєнний конфлікт, та героїв – не нашкодити учасникам бойових дій (іншим постраждалим від війни). Для журналіста важливо чітко притримуватися своєї професійної позиції, що зводиться до спостереження, фіксації перебігу подій та репрезентації отриманої інформації.

Постановка завдання. Об'єкт дослідження – документальні збірки про воєнні дії на сході України, що підготовлені журналістами (авторами-спостерігачами за подіями).

Предмет дослідження – специфіка побудови воєнної історії, що залежить від статусу авторів – журналістів як спостерігачів за подіями.

Мета дослідження – проаналізувавши документальні збірки про воєнні дії на сході України, визначити стратегії репрезентації журналістами подій і історій безпосередніх учасників бойових дій.

Виклад основного матеріалу. Статус журналістів як спостерігачів за подіями визначає спосіб зображення воєнної дійсності: фокусування уваги на перебігу бойових дій, передачі атмосфери воєнного «світу» чи демонструванні емоційних вражень безпосередніх учасників бойових дій (героїв, що виголошують свої історії). Хоча журналісти не мають демонструвати власне ставлення до подій та використовувати власні судження у своїх матеріалах, аналіз збірки «Війна очима ТСН» продемонстрував, що журналісти не змогли відсторонитись від подій. Характерним є акцентування на власному досвіді, тому вони зображають війну як їхню особисту боротьбу: «Як журналіст, я пропускаю цю війну через себе, у кожному моєму матеріалі відверто присутнє моє ставлення до цього» [3, с. 25]; «...на жаль, не можу бути абсолютно нейтральним і вільним від емоцій...» [3, с. 87]). У збірці «АД 242. Історія мужності, братерства та самопожертви» журналісти, навпаки, дають змогу героям промовляти до аудиторії, тому виклад лінійний чітко сфокусовує увагу на спогадах військовослужбовців про перебіг бойових дій, що відображають конкретні хронологічні межі воєнного конфлікту [10, с. 47]. Журналісти намагаються забезпечити ефект присутності, що реалізується завдяки демонстрації деталізованих свідчень безпосередніх учасників бойових дій, за допомогою репрезентації подій як «тут і зараз» «у репортажах та ретроспективній передачі атмосфери в інтерв'ю – реалізувався намір максимально наблизити аудиторію до «створеної реальності» війни. У збірках представлено сконструйоване уявлення про те, що таке війна: фактуальна точність та документальна відтвореність відомостей подається дискретно, формуються концепти, кризь призму яких реципієнту потрібно бачити фактаж» [9, с. 113]. Окремо потрібно зазначити, що завдяки концентруванню журналістами уваги «на перебігу подій, на фіксації емоцій, на відтворенні атмосфери, чим оповідач встановлює рамки – межі коридору сприйняття та розуміння реципієнтами феномену війни» [9, с. 113] реалізуються відповідні авторські стратегії.

У проаналізованих збірках виявлено, що робота журналістів спрямована на досягнення таких комунікаційних стратегій: вразити і викликати резонанс [8, с. 112–113], проінформувати та пояснити (демонстрація контексту), що дало

нам підстави класифікувати збірки за типом репрезентації воєнних дій.

Емоції війни. В епіцентрі уваги цих збірок – переживання героїв (як безпосередніх учасників бойових дій, так і журналістів). Емоції переважають над фактуальністю, адже головним для авторів було відобразити не так подію, як емоції, які вона викликала. До прикладу, у збірці «Війна очима ТСН» увага сконцентрована на переживаннях журналістів, які й стали героями збірки та передають осмислення подій із власної позиції. Характерною є драматизація подій та демонстрація переживань у: розповіді про героїв збірки – людей, які бачили смерть близьких: «Вони йшли в гості до дяді Толі. Залізний град вбив їх просто біля воріт» [3, с. 177]; опису понівечених тіл: «У нього не було ніг, не було тазу... Я готувалася до чогось подібного, але відсахнулася» [3, с. 180]; підготовці журналісткою репортажу з місця подій під обстрілами: «Женя береже маму від зайвих подробиць. За півроку рідненька так і не змірилася з її відрядженнями на схід» [3, с. 212]. Репрезентуючи історії з власної позиції, журналісти водночас апелювали до емоцій аудиторії, щоб викликати співчуття, з цією метою відтворили, як живуть люди похилого віку в умовах бойових дій: «Вона хотіла їсти – більше її нічого не цікавило. Може, є тут хто милосердніший?» [3, с. 41]; історії тих, хто втратив рідних: «Танкісту Олександру відірве руку й ногу. Невдовзі батько чотирьох дітей помре в госпіталі» [3, с. 69].

Для цієї збірки також характерною є демонстрація того, що журналісти намагалися долати бар'єр відстороненого спостереження за подіями [11, с. 81], хоча й не ставали прямим учасниками: коли один із журналістів розповів, як побіг на допомогу постраждалим фотокореспонденту Сергію Ніколаєву та бійцю «Правого сектора» з позивним «Танчик», коли ті потрапили під обстріли та отримали поранення; коли журналісти «... роздавати (подарунки) вирішили у навідаленіших пунктах – там, куди й волонтери часом не доїжджають» [3, с. 126].

У збірці «Нескорені: інтерв'ю з героями АТО» журналістка В. Розуменко увагу сконцентрувала на внутрішніх переживаннях героїв (усі інтерв'юювані – особи з інвалідністю). Демонстрація їхнього життя після військової служби (повоєнного періоду) – основний комунікаційний намір авторки збірки. Спілкування спрямоване на розкриття духовного світу героїв, адже авторка підкреслила їхні добродушність, життєрадісність (незважаючи на пережитий досвід), відвертість,

оптимізм, цілеспрямованість й волелюбність. Журналістка виступала в ролі модератора – спрямовувала хід бесіди та дала героям збірки змогу ділитися своїм досвідом.

У своїх розповідях вони актуалізували фрагменти пережитого досвіду: як участь у бойових діях вплинула на природні людські інстинкти: «Страху як такого не було. Може, через те, що вже п'ять місяців на передовій, а це не могло не відбитися на свідомості» [5, с. 126]; як вони вгамовували емоції та опановували психологічну напругу: «Потужні обстріли дуже сильно тиснуть на психіку... Душа волає. Це важко» [5, с. 308]; як із травмами та важким фізичним станом думали про продовження боротьби із противником: «... Уже скалічений лежав під гусенецею танка, і ще спочатку думав, що робитиму, адже знав, що за танком йтиме піхота і доведеться якось відбиватися» [5, с. 120]. Характерним є відображення авторських оціночних суджень щодо військовослужбовців, з якими журналістка спілкувалася; зокрема, авторка захоплювалась силою духу та жагою до життя героїв, які, попри травматичний досвід війни, намагаються адаптуватися до нових умов життя.

Хроніка війни. Виклад матеріалу – лінійний, чітко визначеними є хронологічні межі, мета – презентувати передумови та специфіку розгортання воєнного конфлікту. Демонструються не тільки конкретні події, але й враховується контекст, що розкриває причини ситуації на сході України. Таким чином перед аудиторією постають відповіді на питання «що», «чому» і «як». Завдяки об'єднанню в єдине ціле історій, що не суперечать, а взаємодоповнюють суб'єктивний воєнний досвід кожного військовослужбовця, – формується об'ємне уявлення про ситуацію на сході України та наслідки для кожного українця.

Для таких збірок характерною є демонстрація фактів, а не рефлексій. До прикладу, у збірці «Війна на три букви» події висвітлені за допомогою виокремлення основних тематичних блоків: події, що передували розгортанню військового конфлікту («референдум» у Криму), маніфестації на сході та півдні України (трагедія в Одесі, проголошення про утворення «ДНР» та «ЛНР») та військові дії (Донецький аеропорт, Іловайський котел). Репортажі з місця подій підтверджені конкретними датами, локаціями та фотографіями (основна увага була зосереджена на подіях у Криму, розслідуванні авіакатастрофи в Донецькій області, перебігу подій у Донецькому аеропорту, Іловайську). Журналісти дотримуються позиції спостерігачів, демонструють

не власні судження стосовно причин розгортання конфлікту, а оцінку безпосередніх учасників: «Якщо озброяться місцеві сепаратисти, то без крові і масових перестрілок не обійдеться. Якщо не буде росіян, то одесити між собою розберуться. Тут сепаратистів місцевого населення не підтримує» [6, с. 58].

У матеріалах журналістів увагу прикута не тільки до причин ескалації воєнного протистояння, але й до наслідків – зокрема, як змінилося життя місцевих жителів: «Жителі Донбасу раптом опинились наодинці з цим дивним, потойбічним світом з перевернутими цінностями, де необережний рух може привести до катівні, де під ногами може підірватися міна, де в будь-який момент може статися, що нема на що купити хліба, де немає культури, а є тільки напружена непроглядна тиша» [6, с. 252].

У збірці «АД 242. Історія мужності, братерства та самопожертви» провідним комунікаційним наміром було відобразити подієвість, хроніку подій, використавши конкретні факти, які журналісти отримали від військових, що обороняли Донецький аеропорт: «Першим нашим завданням було виїхати на околицю Пісок у напрямі аеропорту і доставити туди підкріплення, зброю, боєприпаси» [1, с. 72]; «З 13 січня ворог почав нас активно штурмувати із застосуваннями бронетехніки. В Україну в'їхав гуманітарний конвой, тож з РПГ нас обстрілювали кожні 7 хвилин. Уранці 15 січня був напад на «Дракон» – пост у пасажирській залі» [1, с. 173]. Водночас для журналістів було важливо розкрити, що війна стала тим, що вкорінилося у свідомості та серйозним чином вплинуло на світосприймання учасників бойових дій: «Війна змінює людину, загострює в ній головне. Я впевнений, що з тими людьми, які утримували аеропорт, можна і в саме пекло йти – вони ніколи не зрадять» [1, с. 27]; «Ця війна розділена на два етапи – до аеропорту і після аеропорту» [1, с. 299].

Характерним для збірки є демонстрація контексту розгортання бойових дій в Україні, зокрема,

увага приділяється передумовам загострення ситуації на сході України, які герої конкретизують у своїх історіях, – анексія Криму, мітинги та протести на Донбасі: «Для мене війна почалася 26 лютого 2014 року, коли ми збиралися під стінами кримського уряду в Сімферополі й намагалися не дати ухвалити рішення про відділення Криму від України» [1, с. 191].

Висновки і пропозиції. Так, аналіз документальних збірок про війну продемонстрував, що воєнні історії залежно від авторських стратегій можуть характеризуватися фактографічною точністю, демонструвати об'ємне уявлення про перебіг подій («АД 242», «Війна на три букви») чи емоційністю («Війна очима ТСН», «Нескорені»). У першому типі репрезентації бойових дій робота журналістів відповідає позиції відстороненого спостереження за подіями, в іншому – журналісти намагаються долати бар'єр, демонструвати емпатію до героїв, разом із ними переживати отриманий досвід. Зауважимо, що в обох випадках журналісти вдаються до репрезентації уявлень про війну (героїв чи власних), формують образи військових, війни, ворога, а також воєнної дійсності. Як професійні комуніканти, журналісти «сконструювали уявлення про війну» [9, с. 113], акцентували увагу на «тих особливостях війни, які будуть доступними та зрозумілими для аудиторії: страх, смерть» [9, с. 113], які є невід'ємною складовою частиною воєнної реальності.

Журналісти репрезентують воєнний досвід безпосередніх учасників подій на сході України для того, що звернути увагу аудиторії на проблему адаптації військових до мирного життя, що водночас допомагає сформувати об'ємне та панорамне уявлення про війну, та наслідки війни для кожного українського військового (завдяки створенню інтерсуб'єктивної історії про воєнний конфлікт – об'єднанню в єдине ціле сукупності історій військовослужбовців) та суспільства загалом.

Список літератури:

1. АД 242. Історія мужності, братерства та самопожертви / за ред. І. Штогрін. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2016. 352 с.
2. Буроменський М., Штурхецький С., Білз Е. Журналістика в умовах конфлікту: передовий досвід та рекомендації : Посібник рекомендацій для працівників ЗМІ. Київ : «Компанія ВАІТЕ», 2016. 118 с.
3. Війна очима ТСН / за ред. О. Кашпор. Київ : Основи, 2015. 224 с.
4. Іванова О. А., Червінчук А. О. Сучасна українська воєнна документалістика: автор та авторська стратегія. *Scientific developments of European countries in the area of philological researches*: Collective monograph. Riga : Izdevniecība «Baltija Publishing», 2020. С. 221–237. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-56-3.1.13>
5. Розуменко В. Нескорені : інтерв'ю з героями АТО. Київ : ВЦ «Просвіта», 2016. 368 с.
6. Сергацкова Е., Чапай А., Максаков В. Война на три буквы. Харьков : Фолио, 2015. 382 с.
7. Соколова К. Концепт співучасті у соціальній журналістиці. Журналістика співучасті. *Інформаційне суспільство*. 2015. № 21. С. 31–35. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.

exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/is_2015_21_7.pdf

8. Червінчук А. О. Війна на сході України в об'єктиві ТСН: специфіка репрезентації. *Інноваційні пріоритети розвитку наукових знань. Секція 1. Теорія та історія соціальних комунікацій* : матеріали II науково-практичної конференції 27–28 березня 2020 р. Київ, 2020. С. 112–115.

9. Червінчук А. О. Концепт «війна» в збірках воєнної документалістики: специфіка репрезентації журналістами. *Онтологічні виміри сучасної філології* : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 24–25 вересня 2020 р. Київ, 2020. С. 111–114.

10. Червінчук А. О. Наративність оповіді матеріалу в українській воєнній документалістиці (на прикладі книги «АД 242. Історія мужності, братерства і самопожертви»). *Актуальні проблеми розвитку засобів масової комунікації в сучасній Україні* : матеріали V всеукраїнської науково-практичної конференції для студентів та аспірантів, 21 квітня 2017 р. Вінниця, 2017. С. 46–47.

11. Червінчук А. О. Репрезентація подій і героїв у книгах про військові дії на Сході України. *Інструменти і механізми модернізації наукових та освітніх процесів. Секція 1. Теорія та історія соціальних комунікацій* : матеріали науково-практичної конференції, 20–21 грудня 2019 р. Львів, 2019. С. 81–82.

12. Galtung J. Peace Journalism as an Ethical Challenge. *GMJ: Mediterranean*. 2006. No. 1(2). P. 1–6. URL: <https://eirineftikidimosiografia.files.wordpress.com/2013/11/galtung-j-peace-journalism-as-an-ethical-challenge.pdf>

Chervinchuk A. O. JOURNALISTS' STRATEGIES FOR REPRESENTING THE MILITARY EXPERIENCE OF COMBATANTS

The article explores the specifics of the representation of military operations and military experience of participants from the position of observers of events – journalists. It was determined that the work of journalists depends on the editorial policy of the mass media, and therefore the author's strategies for representing the military experience of participants in hostilities in the East of Ukraine are aimed at implementing such communication goals: to amaze (journalists resort to demonstrating the emotions and impressions of the therefore, they share with journalists reflections on the topic of war and convey their own experiences based on their position of the participant) and inform the audience about the course of events, explain, show the context (concentration on the facts and testimonies of the participants in the events is characteristic). It was emphasized that depending on the strategy, journalists either take a position of detached observation of events or try to overcome this barrier (complicity journalism).

In the course of the study it was determined that Ukrainian journalists adhere to the principles of war journalism (demonstrate two opposing sides of the military conflict and form the images of the Ukrainian combatants, the enemy and the war in general), not peace. It was also determined that journalists empathize with the heroes of their collections, openly admire the courage and endurance of the Ukrainian military, that is, they adhere to the position of complicity journalism; and at the same time, they perceive military operations in the East as a personal traumatic experience, share their experiences, focus on their emotions in the course of representing military history.

The article emphasizes that journalists, as professional communicators, try to present events in such a way as to form an accessible and understandable information picture about the course of hostilities in the East of Ukraine.

Key words: representation of war, military reality, author's strategy, war journalism, peace journalism, complicity journalism.